

АЖАЛАЙ ТУГ

2021 оной апрелиин 30

№ 8 (4072)

1965 онһоо гарана

НОНИН

Буряд Уласай Элүүрые хамгаалгын сайд Евгения Лудупова айлшалаа

Буряд Уласай Элүүрые хамгаалгын сайд Евгения Юрьевна Лудупова байгша оной апрелиин 20-21 Захааминай аймаг ажалай хэрэгээр ерээ.

Е.Ю. Лудуповагай Захааминай эмшэдтэй уулзалга

Манай аймагаар ябахандаа гол түлэб шийдхэгдээгүй асуудалнуудые хаража, тэрэниие шийдхэхэ ямар арга байхаб гэжэ хараһан байна. «Элүүрые хамгаалга» гэхэн үндэһэн түсэлэй аргаар 2021 ондо Захаамин аймагта 5 шэнэ ФАП-ууд нээгдэжэ, эгээл хэрэгтэй техникэ, хэрэгсэлээр хангагдажа байна. Хүдөөгэй ФАПта «Хүдөөгэй эмшэн»,

«Хүдөөгэй фельдшер» программаар мэргэжэлтэд хүдэлнэ. Саашадаа Евгения Лудупова иимэ асуудалнуудта анхаралаа табяа, шэнэ ФАП-уудай барилга, шэнэ түрэлгын таһаг барилга, операционно таһагта аппарат ИВЛ абалга. «100 гэр байра эмнэлгын ажалшадта» ба «Хүн зоной бэе хайжаруулха» гэхэн программануудаар ажал эдэбхитэйгээр ябуулха

хэрэгтэй гэжэ тэмдэглэбэ. Захаамин аймагай түб больницын байшангуудые заһаха түсэб табигдаба.

«Хүдөө нюотагуудай, аймагуудай элүүрые хамгаалгын халбари шэнэ шатада гаргаха, улам хайжаруулха хэмжээнүүд ерэхэ табан жэлэй туршада бэелүүлэгдэхэ», – гэжэ сайд хэлэбэ.

Дэнцэма ДОНОЕВА,
манай корр.

Уран нарин талаан бэлигтэй

*Шатарай мори хазаарлаад,
Парнасай хүлэг зайдалаад,
Абьяас бэлигээр халихан
эхэнэрэй дээжэ.*

Эрдэнтэ юртэмсын эрхэ хууляар, ашата байгаалин арюун ёһоор урдажал байдаг ажабайдалай гүн удхые ухаан бодолоороо ойлгожо, сэдхэл зүрхөөрөө мэдэржэ, ирагуу мүнүүдээр найруулдаг поэдүүд мүнөөшье бии юм байна гэжэ Роза Намжиловагай шүлэгүүдые уншахада, эзлүүдгүй ханаанда ороно. Энэ ирагуу найрагшада бурханһаа заяагдаһан бэлиг байна даа гэжэ уянгата шүлэгүүдын уншахадаа, шүүмжэлээ бэлэйб. Ганса бишье бэшэ, элитэ ехэ Ардан Ангархаев, Бадма Шойдоков, Гунга Чимитов, Цыбикжап Найданов, Николай Шабаев гэгшэд зохёолнуудынь шүүмжэлжэ, бүхы наһаараа багшалжа, ургажа ябаа эдиршүүлдэ эрдэм түхөөжэ, сэхэ сэбэрээр хүмүүжүүлжэ ябаһан Роза Баировна ажабайдалай үргэн харгые дабахадаа, орёо хүндынь яһала үзэһэн, хайн-мууе, хара-сагаание илгаруулжа һураһан хойноол шүлэг бэшэхэ талаан бэлигээ элирхэйлээ гэжэ шүүмжэлэлнүүдээрээ уншагшадтаяа хубалдаа бэлэй.

– Тэнгэриһээ тэб гэжэ бууһан юм гү, али газарай хүрһэндэ болбосороод, гайхан уряалан халбараа юм гү, али уг гарбалаа урамдан, урдын урдаһаа буряад угсаатандамнай ерээ юм гү? – бурханай үршөөһэн бэлигтэй Роза Намжиловагай уран нарин шүлэгүүдые уншахадаа, радиогоор шагнахадаа, сэнхир экранда харахадаа, Захаaminaй поэдэй алтан гуурһа бариһан ажалша бэлигүүн гарые үнэсэхэ дурам хүрэлэй, – гэжэ «Сэгнэнэб шамаяа, һахюуһам» номойнь оролтодо Гунга Чимитов бэшээ һэн.

*Дуранай мүшэн жэсгүүртэ
далиа дэлин, дэлин,*

*Дууража байһан
тала дайдада
мэндээ мэдүүлбэ,
Эдирхэг залуу элиэеэ
сэбдэг агаарта
тунаажса,
Ирагуу хайхан аялгаар
сээжэ халаян
зэдэлүүлбэ.*

Сэдхэлэйн оёорһоо тараһан дуран тухай жэншэдгүй уян эдэ үгэнүүд хүнэй сэдхэлые хүлгөөжэ, инаглан дурлахые уряална. Зүрхэнэй гүнһөө мултарһан уран бадагууд унша гэмэ ирагуу гоё аад, гүнзэгы удхатай. Анхаралтайгаар уншаһан хүн бүхэн «олые үзэһэн, холые хараһан» хүн юм байна гэжэ ойлгохо. Уна-

ган жороо буряад хэлэтэй поэдэй ирагуу шүлэгүүдын түрэл байгаалитаяа хүйһөөрөө холбоотой. Мүн баһа буянта сагаан эхэ эсэгһээ удхатайбди, нангин һургаалһаань урган дамжахабди гэжэ гэршэлнэ. Илангаяа «амидын жаргалай эхи табиһан буянта сагаан эжыдээ» зорюулһан уянгата шүлэгүүдэйн үгэ бүхэн оншотойгоор сохилжо, уншагшын сэдхэл зүрхые яаха аргагүйгөөр дайража, сэдхэлэйн хүбшэргэе, зүрхые доһолгохо:

*Амидын жаргалай
эхише табиһан,
Амтата хүмбэйгөөр
амиимнай залгаһан,
Үе бүхэнэй богоһые
алхуулһан
Эрдэни мэтэ эжымнай
ха юм.*

Алтан дэлхэйн хүрһые гэшхэжэ, хүн боложо түрэн хойноо амидын жаргал заяаһан аба эжы хоёроо

дурсангүй яахабибди:

*Бэээ даанхай наһанайи
харгы
Буянта эжын юрөөлөөр
зурыхал.*

*Паниагаа сайжа,
һанаһандаа хүрэхэдөө,
Пургаһан ашыень
заатагүйл харюулхаи,*

– гэхэн мүнхэ үгэнүүд мүнөөнэй залуушуулай элдэб һалюу ябадалые үндэһөөрнь үгы болгохо гэхэн орьёл үндэр бодолтойгоор, урин мээхэйгээр, сэдхэл зүрхэнэй изагуурһаа долгион урлагдана.

*«Эсэдын түхээрһэн
үлгы соо
Эмээлтэ хазаарта
тэнжэдэг юм»,*

– гэхэн энээхэн мүнүүдые хараад үзэе. Урья урданһаа хойшо угайнгаа нангин заншалаар эсэгэ хүн үлгэн дэлхэйн нэгэ үнсэгтэ бууса байраяа түхээрдэг. Энэл «үлгы» соо нэрыень нэрлүүлжэ, ашыень харюулха «эмээлтэ хазаартые багтааха» үри үргэгдэжэ, гараа ганзагада, хүлөө дүрөөдэ хүргэжэ, эхэ эсэдын замаар зорихоёо тэнжэнэл даа. Үри бэээ үдэлүүлэн һодолуулжа табиха замби түбиин амитадай зайлашагүй заяан хэдыхэн мүнүүд соо багтаад байнал ...

Аажамханаар дабшажа байһан үхэр жэлдээ зорюулан мүнүүдтэнь амитан зоноо сагаан эдээгээр садхаһан дэлэн ехэтэ үхэр тухай ямар уран, буряад-монголшуудай сэдхэлһээ гараһан үгэнүүд ээдэлнэ гээшэб:

*Энэдхэг, Түбэд
оронуудта эрдэниһээ
үлүүгээр шүтүүлһэн
Эбэртэ хүрээгэй алтан
орой – дэлэнтэ үхэр
Сагаан эдэе салгидхаад,
саглашагүй буянда
хүртэжэ
Сагай самбарта дэгдээ,
садхалан байдал
асархаа.*

Бэлигтэй ирагуу найрагшын шүлэг дуунууд аймагайнгаа «Ажалай тугта», «Буряад үнэндөө», «Байгалдаа» саг үргэлжэ толилогдожо, «Уран Дүшэ» нэгэдэлэй хамтын согсолборидо оруулагдажа байдаг. Роза Баировна өөрын шадалаар мүнгэ танга оложо, уран найруулгануудайнгаа хэдэн номуудые хэблүүлэнхэй.

Роза Намжиловагай уянгата шүлэгүүдээр һүүлэй жэлнүүдтэ Агван Борбоев, Булат Бадмаев, Монголой бэрхэ хүгжэмшэ Цэвээнсүрэн, Света Санжитова хүгжэмшэд олон тоото ирагуу дуунуудые зохёогоо. Роза Намжилова Цэвээнсүрэн хоёрой талаан бэлигээр Бурядай шатаршад өөрын магтаалтай болоо һэн.

Бэлигтэй поэт наһаараа нүхэсэжэ ябаһан «Буряад үнэнэйнгөө» тэбхэр тэгшэ 100 жэлэйн ойдо өөрынгөө багаханшые һаа, хубитые оруулалсаха гэжэ, ирагуу магтаал зохёожо байнаб гэжэ хөөрэнэ.

ШАТАРАЙ ШУҢАГҮЙ ТЭМСЭЭН

Захааминай уран зохёолшодой «Уран Дүшэ»

нэгэдэлэй эдэбхитэй гэшүүн, Ородой Холбоото Уласай эрдэм һуралсалай отличник, Бурядай габьяата багша Роза Намжилова уран үгын жолооел үргөөд ябана бэшэ. Хүндэтэ багша наһанайнгаа амаралгада гарабашье, түрэлхидэй гуйлтаар Захааминай Нэмэлтэ һуралсалай түбтэ эдиршүүлые шатар нааданда һургадаг. Роза Баировнагай багшалдаг 4 бүлэгтэ 70-аад эдир шатаршад ухаагаа гүйлгэнэ.

Талаантай багша өөрөөшые аймагайнгаа суглуулагдамал командын бүридэлдэ эрхимээр наадаһаар, үндэр наһанайнгаа богондо ерээд, тэбхэр ойгоо нахиима ехэ найрай шэрээдэ бэшэ, харин шатарай хюлгэдэ зон нүхэдөө урья һэн. Захааминай Буряад ороноймнай эрхим шатаршад айлшпалжа, «шуһагүй ехэ дай» хэжэ, Роза Намжиловагай шангуудай түлөө тэмсэжэ, баяраа ханаа бэлэй.

Удаадахи шатарай мұрысөөн мэдээжэ багша Дымбыл Будаевич Жигжитовэй гэгээн дурасхаалда зорюулагдаа һэн. Энэ ехэ шуһагүй тэмсээн һайнаар үнгэржэ, бэлигэй бэрхэ шатаршадые элирүүлээ.

Шатарайшые мори хазаарлаһан, Парнасайшые хүлэг эмээллэһэн ирагуу найрагша, багша хоригшо Роза Баировна Намжиловагай уран бэлиг урасхал мұрэнэй долгиндол эбхэрэн байхыень хүндэтэйгөөр хүсэе.

Сэнгэ РИНЧИНОВ

Дайнай ба ажалай баатарнууд

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай үдэрнүүд холодожол байна. Дайн байлдаанай дүлэн дүрбэн жэлэй туршада соробхилоо. Хара ханаатай, хаба ехэтэй дайсадтай бүхы Советскэ Союз тэмсэлдэ гарахан байна. Манай Ёнгорбой нютагнаа дайнда мордохон хоёр зуу гаран хүбүүдхээ оройдоол хахадынъ амар мэндэ бусажа ерээ. Мүнөө Агуу Илалтын 76-дахи жэлэй ойн баярые тэмдэглэхээеэ байнабди. Гашуудалта дайнай гал дүлэн соогуур ябажа, дайсанаа даралсажа, арад зондоо жаргалай сүлөө асаралсахан аха хүбүүдтээ доро дохин хүндэлжэ ябаха манай уялга.

Манай нютагай гурбан аха дүүнэрэй хуби заяан ондоо ондоогоор тохёолдохон байна.

Манай хадам ахай **Лубсанов Цыбик Батуевич** 1921 оной октябриин 16-да Ёнгорбой нютагта түрэхэн намтартай. 1938 ондо Санагын дун-

Цыбик Батуевич Лубсанов

да хургуулида хуража, 6 класс дүүргээд, хүүлдэнь Улан-Үдэдэ ФЗО-до хуража байхадань, 1942 оной июниин 15-да баруун ехэ дайнда ябуулаа. Тэрэ үедэ саг хатуу, гэртээшье ошоогүй. Дайн эхилхээр жэл шахуу болоод байхада, баруун фронтын 1319-дэхи истребительно противотанково полкдо тудаж, армийн генерал Черняховскын командовани доро ябаа хэн. Дайнай эгээл ехэ гал дүлэн соогуур ябажа байтараа, апрелиин 6-да 1945 ондо сээжэ руугаа гэмтээд, гурбан хара

эмшэлүүлээд, хөөргөө жагсаалда ябаа хэн. Баруун тээхээн Монгол орожо, Японой квантунска армие бута сохилсоо хэн. Сээжэ руугаа будуулханиинь хүжэржэ, Новосибирскын госпитальда эмшэлүүлжэ, 1946 оной үеэр аргалуулаад, гэртээ ябаха саарна абажа, нютаг тээшээ зорёо хэн. Дайнһаа ерэхэдээ «За отвагу» медальтай, орден Отечественной войны II степени, «За победу над Германией», Японийе илахан медальтай бусажа ерээ хэн.

Нютагтаа ерэжэ, Ёнгорбойнгоо номоной секретаряар хүдэлөө. Манай «Дружба» колхоз Шара-Азаргатай ниилэхэдэнь, харгын мастераар хүдэлөө. Пүүлдэнь саг уларилай ажалда орожо, үглөөгүүр эртэ бодожо, хүйтэн дулаанай хэды хүрэхые Санагада дамжуулдаг байгаа. Энэ ажалдаа хайн хүдэлхэнэй түлөө 25-н жэлэй Илалтын үдэртэ дашарамдуулан Верховно Советэй грамо-

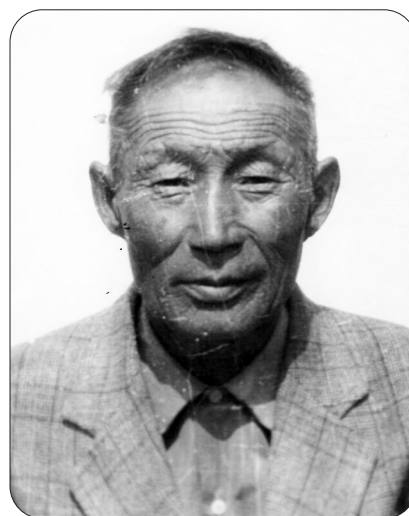
таар шагнагдаа хэн. Энэ ажалдаа олон жэл хүдэлхэнэйнь түлөө «Почётная грамота Государственного комитета СССР по гидрометеорологии и контролю природной среды награждает в связи с 40-летием Исторической победы Советского народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 г.» гэхэн грамота барюулаа хэн. Ажалдаа хүдэлжэ байхадань, хуу хаагдажа, гансал Санагада үлөө хэн. Тиигээд ойн харуулшанай ажалда орожо, наһанайнгаа амаралтада гаратараа хүдэлөө. Сээжэ уушхын хэтэ гараһан түмэр шэрэм түгдэрхээниинь даладань ерээд байһыень, 1976 ондо Захааминай эмшэн хирург Аржиков К.И операци хэжэ, энэ айдхатай осколкын абажа хаяа хэн. Энэ булат түгдэрхээе 35-н жэл соо абажа ябаа. Боомбынгоо булат түгдэрхээе кошелёк соогоо хээд ябагша хэн. Хүнэй амиды бэе соо ябахандаа, тэрэл зандаа яларша байхыень хараа хэмди. Энээниие бэе соогоо ашажа ябахандаа хэды ехээр зобожо ябааб даа. Энээнһэнь боложо нэгэ гарынь үргүүлхээе

болёо хэн.

Цыбик Батуевич 1950 ондо Шара-Азаргаһаа Даша Бальжановнаас асаржа, гэр бүлэ болоо хэн. Нэгэ хүбүүтэй, нэгэ басагатай боложо, хүлынь дүрөөдэ гарынь ганзагада хүргэжэ, эрхим хайнаар хүмүүжүүлээ хэн. Үхибүүдынь Ёнгорбойнгоо найман жэлэй хургуули дүүргэжэ, Санагада һуража дүүргээд, Улаан-Үдэ ошожо һураад, хоюулаа багшанар болоо. Хоюулаа багшалжа, наһанайнгаа амаралтада гаратараа хүдэлжэ, эсэгынгээ нэрые нэрлүүлжэ ябаал даа. Цыбик Батуевич дайнай ба ажалай ветеран болоһон юм. 1987 ондо бурхандаа мордоо хэн. Үхибүүдынь таабай төөби боложо, олон аша гушанараа үргэлсэжэ, нютаг соогоо ехэ хүндэтэй ажаһуудаг юм.

Дүү хүбүүниинь **Батуев Цыренжап Лубсанович** 1925 ондо түрэн юм. Дайнай түлэг боложо байхада, сэрэгэй албанда татагдаа бэлэй. Тэрэ Шэтын областиин Харьяата газарта алба хэжэ эхилээ хэн.

1945 оной август һарада манай гүрэнэй

Цыренжап Лубсанович Батуев

Японитой дай соносохгодо Ехэ Хингааниие дабажа, япон сэрэгшэдые буга сохилсоо. Дайшалхы нүхэдөө дайн байлдаануудта гээгээшье хаа, ехээр шархатангүй Цыренжап мэндэ амар ерэн байна. Албанһаа 1950 ондо табигдаһанайнгаа удаа түрэл нютагтаа элдэб ажалда хүдэлөө. Дархинта угтай Вера Дугаровнатай гэр бүлэ боложо, бүхы наһан соогоо хургуулинуудта хүдэлжэ, наһанайнгаа амаралтада гараа. Вера Дугаровна үхибүүдые хүмүүжүүлхэ ба ударидаха шадал ехэтэй, урагшаа сэхэ һанаатай, урин налгай хүндэмүүшэ зантай байһан юм. Цыренжап Лубсанович нэгэ басагатай болоһон. Басага-

ниинь багшанарай дээдэ хургуули дүүргээд, Загарай аймагай Шулуута хууринда бүхы наһаараа хургуулида багшалжа, наһанайнгаа амаралтада гаратараа хүдэлһэн. Нүхэрынь Үлэгшэн нютагай Үлзетуев Содном. Хоёр найхан хүбүүтэй болоһон. Хүбүүдын айл болоһон. Мүнөө Вера Дугаровна 86 хүрөөд ябана. Вера Дугаровна ашанараараа Улаан-Үдэдэ ажаһууна.

Цыренжап Лубсанович гартаа дүй дүршэлтэй уран дархан байһан юм. Нилээн олон үхибүүдые хургаал даа. Дайнай ба ажалай ветеран байһан юм. Цыренжап Лубсанович орден Отечественной войны II степени, Японие илаһан медальнуудтай, олон юбилейнэ медальнуудта хүртэһэн, олон тоото грамотануудаар шагнагдаһан юм. Басганиинь эсэгынгээ нэрые нэрлүүлжэ ябанал даа.

Манай хүндэтэ **Батуев Бадма Лубсанович** 1927 ондо Ёнгорбой нютагта түрөө. Дайнай урда Ёнгорбойнгоо хургуулиин 4-н класс дүүргээд, саашаа хураха заб болоогүй. Адуушанаар хүдэлжэ байхадань, 1944

*Бадма Лубсанович
Батуев*

оной ноябриин нэгэндэ 17-он наһатайдаа дайнда мордоо һэн. Шэтын областьда эльгээгдэжэ, түрүүн миномётчигоор хуража гараа. Пүүлдэнь 776-хи автобатальоной буудагшаар алба хээ. Японой дайнда хабаадалсажа, дайгаа даража ерээд, 488-дахи военно складта харуулшанаар 1949 онһоо 1951 он болотор байгаа. Сэрэгэйнгээ албанһаа 1951 оной мартын 28-да табигдаа.

Сэрэгэйнгээ албанһаа ерээд, түрэл колхоздо ороходонь, мэтэр Загарайн аймагай Илка тосхондо модо бэлдэхын эльгээгээ һэн. Тэндэһэнь ерээд наһанайнгаа нүхэр оложо, бүхы наһан соогоо хоюулан малшанаар хүдэлөө.

Дайнһаа ерэхэдээ Эсэгэ ороноо хамгаалгын ордентой, Японие илаһан медальтай, Германие илаһан медальтай ерэһэн юм. Малшанаар хүдэлжэ ябахадаа Россиин социалис хүдэлөөндэ эрхимлэжэ, 1970 оной апрелиин арбанда «За доблестный труд в ознаменование 100-летия со дня рождения Владимира Ильича Ленина», 1971 оной апрелиин 8-да орден Трудового Красного Знамени, 1987 оной апрелиин 14-дэ ВДНХ-гай алтан медальда хүртөө һэн. Хоюуланайн эхэ шагнал болоо. Бадма таабай 2002 ондо хада гэртэ мордоо һэн.

Мүнөө хүгшэн төөбиимнай ерэн хоёртой болоод ябана. Дуунай найхание дуулажа, ашагушанараа хүхэсэдэг юм. Үрээлэй найхание хэлэжэ мордуулагша юм. Жаран гушатай, табан дүшэтэй төөби юм. Бадма таабай төөби хоёрнай нэгэ хүбүү, хоёр басагадые хүмүүжүүлжэ хүл дээрэнь гаргаа. Бага басганиинь бурядай багшанарай институт дүүргэжэ, багшынгаа ажалай намтарые аймагайнгаа Шара-Азарга

нютагта эхилээ. 1983 ондо аймаг эхэ хүбүүн Будажапов Балдан-Дагба Доржиевичай нүхэр боложо, Хэжэнгын аймагай Эдэрмэг нютагта бэри боложо буугаа хэн. Дээдэ Хэжэнгынгээ Хоца Намсарасвай хүндэтэ хургуулида 40 жэл соо ород, буряад хэлэнэй багшаар хүдэлнэ.

Римма Бадмаевна дээдэ шатын багша, хургуулиингаа, аймагайнгаа, уласай суута багшанарай тоодо оронхой. Эсэгынгээ нэрые нэрлүүлжэл ябана. «Буряад ороной түрүү багша» гэхэн конкурсдо

хоёр дахин шүүжэ, Ула сай президентын шанда хүртөө. 2005 ондо Римма Бадмаевнада «Россиин Федерациин эрдэм хуралсалай хүндэтэ хүдэлмэрилэгшэ» гэхэн нэрэ зэргэ олгогдоо хэн. Балдантан хүбүүн басаган хоёртой. Хүбүүниинь айл боложо, хүбүүн басаган хоёртой болоһон. Гэрэлмаа басаганиинь аяар холын Якутск хотодо ажалладаг. Даниил гэжэ хүбүүтэй юм. Таабай төөби болоһон юм.

Дайн гээшэ эхэ уйдхар гашуудал асараа. Хэды олон үхибүүд үншэрөөб. Намарай саһан дээрэ

мүр гаргажа ябахадань, эжыниинь мүрын үгы болгонгүй, мүр дээрэнь шэнэнэнэй холтоһо табяад байһым гэлсэгшэ. Үхибүүдээ дайнда ябуулжархёод хойноһоон яжа ханаагаа зобожо ябааб даа. Эсэгын гурбан хүбүүд, эхэ нютагаа хамгаалха золтой байгаа ха юм. Энхэ амгалан сагта эрхим хайнаар ажаллажа, гүрэн түрын дээдын шагналда хүртэһэн хүбүүд, нютагайнгаа нэрэ солые дээрэ үргэжэ ябаһан байна.

НИКОЛАЙ ОЧИРОВ

Дайн

Дайн гээшые мэдэхэ хүн мэдэнэ,
Дайнда ябаагүй хүнэй
ойлгохониинь ойлгоно.

Дайнай үедэ зобоһон,
үлэдэһэнүүд мартанагүй,
Даншье шуһата,
хүлһэтэ тэрэ үеые
эрыюулнэ.

Дайн манай нютагай
шиираг хүбүүдые
Дүлэн, хүйтэ нойтоороо хайраад,
гамнангүй
Дэлхэйдэ амилжа ерэхэн
наһыень буляагаад.
Дайдын газарта хүбүүднай үсөөрнэ,

Дайн тухай хөөрэхэниинь
саарһан дээрэ үлэнэ...

Дайе үзөөгүй амгалан сагта
түрөөшүүл
Дайе бүл мартажархиһай
үдэр хүниин
һэлгээндэ.

Маршал, генерал,
юрын солдадууд
Хамгадаа,
Ара талада ажалаараа
илалта дүтэлүүлэлсэхэн
Мүхэрээн дэлхэйгээ абаралсажа
тулалдаһан зондоо
Алдар Солын аялга татан магтаял.

ХАНДАЖАП ЦЫРЕНОВ

НЮТАГНИ АРШААНТАЙЛ ЮМ

Баян хангайн
Байгаалийн үзэмжэ
Булагай арюухан аршаантайл юм.
Баабай эжыгым мүнхэ нютагни
аршаантайл юм.
Булаг дайдын
Бугын урамдаан соо
Буряад хайхан заншалтай
Баяртай зугаатай нютагни
аршаантайл юм.
Уулын үндэр эхилхэн
Урихан Зэдэ эжын сууряан соо.
Урданһаа нааша домогтой
Ухаасмни хүлгөөһэн нютагни
аршаантайл юм.
Үрэжэлтэй хайхан тоонтын
Үнжэгэн эхын хүн соо
Үлгын дуунай шэмэгтэй
Үбэртөө тэнжээһэн нютагни
аршаантайл юм.

**НҮХЭДЭЙМ ШАРАЙ НАРААР
ТОЛОТОХОДОО ҺАЙХАН**

Эрэ хүнэй
Эжэлшэжэ ханилһан
Эрдэни хүлэгнай
Эмээл дээрээ хүдэржэһэн
Эсэгымнай нэрэ мүнхэ!
Хүгжэмтэ аялгаа
Хүнхинүүлэн ябагша
Хүндэтэ үрээлээ
Хүн зондоо зорюулһан
Хонгоодор угтамби.
Түрэл хэлэсэ
Түүрэн магтагша,
Түүхэ домогоо
Толоруулан ябаһан
Түнхэн угтамби.
Үндэр соёлоо
Үргэлжэлүүлэн ябагша
Үбгэ эсэгэнэрэйнгээ

Үндэр хэрэгые түүрээгшэ,
Үндэр хадын хүнби.
Буха ноён Баабайн
Бууха сэргэдэ
Буха мориёо һэтэрлэжэ
Булгата хангайгаа нэрлүүлһэн,
Бурхан Баабай-Шаргай ноёной
гушанарабди.
Солото малшан угтанаа
Сэргэдээ угтажа,
Сагаагаар хүндэлнэб,
Сэнхир хадагаар найжалһан
Сагаан буурал хонгоодорби.
Хадынгаа эзэдтэ
Хүжэ ногооной шэмэгтэй,
Хүрэнгынгөө архяар
Хүндэтэй, ямбатайгаар хүндэлжэ,
Хойто харгыгаа арюудханабди.
Дурлажа ябадаг
Дүтэ нүхэдни,
Дээдын заншалаар
Долоон үнгын һолонгоор
Дүлэтүүлжэ ябаһым тогтоогыт!

ЁНГОРБОЙМНИ

Хүхын аялга хүхин шагнаа
Хададаа жарган үхибүүн
наһанайм Бэлшэр
Аршаанта Ёнгорбоймни,
мүнхэ тоонтомни
Арюухан Бурхан төөбиин тулгаһаа
зүрхэн шэнгээр бурьялдаг
эрдэни аршаан.
Булжамуурай алтан аялга хүхин шагнаа.
Булгата хангайда жарган үхибүүн
наһанайм Бэлшэр.
Аршаанта Ёнгорбоймни,
мүнхэ тоонтомни
Арюухан Бурхан төөбиин тулгаһаа
зүрхэн шэнгээр бурьялдаг
эрдэни аршаан.

БОРИС ГАРМАЕВ

Хэрмэндэ агналга

(Үргэлжлэл)

Олегай морёо сохижо, шэрэжэ ядаржа байхада, Илья хоёр уутатай мяхынь моринһоонь буунгүй хоёр гаргаа нэжээд уутынь баряад дабаан дээрэ гаргаад, хүлэжэ байба. Уһан һахы боложо хүлэрһэн Олег морёо шэрээд, ябагаар гаража ерһэн юм байха. Илья ехэ энэжэ, «Хөөрхы Сагаан-Мориндо энэ моринһоо ондоо хүрхэй морид үгы юм гү?», гэжэ Олегтэ хэлэһэн юм. Олег намда тиигэжэ хэлээ һэн.

«Энэ Илья абгайш, ямар бузар морин шэнги хүсэтэй хүн юм». Олег гэжэ нэрэтэй хүбүүдые

гайхуулха Илья түрһэн юм гү? Үни сагта Хонгоодор зоной зунай найрта Европын чемпион Олег Алексеев Ильягай абарга гарнуудһаа арай гэжэ мултаржа гараһанаа, минии нүхэр барилдаанай ветеран Жаргалов Василида хөөрһэн байна. «Ямар бузар тэнхээтэй хүбүүн гээшэб. Нэгэ хирэ хүдэлхэ, амилха аргагүй болошоод байгааб. Ехэл оньһо аргатайл байжа Ильягай абарга гарһаа мултаржа шадааб» гэжэ хөөрһэн. Бидэ дүрбэн: зуун хэрмэтэй, дүрбэн булгатай, гурбан үнэгэтэй, найман турагай

годотой Сэхирэй эхинэй ангууриин мухарта ерэжэ хонообди. Харгантаар дабажа, Орогодойн голоор гэр гэртээ хүрэжэ ерээбди. Парьдагай хүр саһа хүүемэ сохиулха сабидар морин, арай шамайл гэртээ хүрэжэ ерээ һэн. «Тарган табан хоногой» гэжэ зүб лэ юм байха.

* * *

ХАБАРАЙ ҮДЭШЭ

Хабарай дулаахан

үдэшэ газраа

Хаанашьеб шандаган

бөөлэнэ түргэнөөр.

Хайлаһан саһанай

бүлээхэн үнэр

Хамартам оруулаа

һэрюухэн һэбшээн.

Холын холо одо мүшэн

Холын сагай дуран

тухай

Харанхы үдэшың

хизаар дабажа,

Халта ухаандам

һэргээн һануулаа.

Холын мүшэн ходол

хабартаа

Холын сагай дуран

тухай»

Хадагалан намда

байһан мэтэ

Харагдана гэрэлтэн

огторгойн заханда.

САНЖАЙЖАП БАНЗАРАКЦАЕВ

Захааминай газар дээгүүр урладаг Зэдэ голой XVI-XX-хи зуун жэлнүүдэй түүхэ, домог. Сэсэн хаанай бэлэдхэл

(Үргэлжсэлэл)

Галсан бодожо Ванданда дохибо. Вандан Сэсэн хаанай гаргаһан хуулига бэшэгүүдые Галсанда, Содбодо, Шэмэрүүндэ гар гартань барюулба. Энэ домог зугаа хаанай һахиултай үргөөндэ болоо һэн. 1630-аад оной үе саг байгаа.

Шэмэрүүн наранай шэнгэжэ байхада, Суран гуайнда моринһоонь буухадань, Сэрэнсүү угтажа абаба. Сэрэнсүү номгон нюдөөр хаража: энэ һүни Суран гуайнда хоноод, үглөөдэр эртүүр минии аба эжындэ хүрэхэбди. Маниие хүлэжэ байнад.

Гэртээ ороходонь, Суран гуай, Долсон һамгантаяа ехэ аятайханаар тодожо абабад. Шэмэрүүн Суран гуайда хаанай үгэһэн саарһан бэшэг харуулжа, би эзэн Сэсэн хаанай этигэмжэтэй хүн болобоб гэжэ улаан бэхэтэй түхэрээн тамга дараһан, гоёор шэмэглэһэн хатуу, заахан тэбхэр саарһаа харуулба. Бүхы наһан соогоо гүрэн түрын ясаһаа

(налог) сүлөөлэгдөөб гэжэ хэлэбэ. Суран гуай: һайн даа, һайн хэрэг бүтэбэ гээшэ Шэмэрүүндэ һайниие хүсэбэ. Долсон хээтэй Шэмэрүүндэ табаттай хоол бари гэжэ урдань табиба. Сэрэнсүү, Шэмэрүүн хоёр нүгөө гэртэ унтахаяа ошобод. Үглөөгүүр эртэ бодоод, Шэмэрүүн моридоо барижа асараад, хоёр морёо эмээллээд сэргэдэ уяба. Яаруулгүй сай баряад, Сэрэнсүүгэй абында ошобод. Гэрэй эзэн Сандаг аба, хусажа байһан хашараг шэнги томо монгол нохойгоо барижа уяад, Шэмэрүүниие гэртэ орохыень уриба.

Гэр гуламтынгаа баруун хойно һуухыень олбог табижа һуулгаба. Сэрэнсүү аба эжыдээ зөөлэн үгөөр үгэлжэ Шэмэрүүнтэй танилдуулба. Шэмэрүүн хоол бариһанай һүүлдэ амараад, газаа гаража, тойроод байһан орон дэлхэйе гоёшоожо, урмашана. Халхын үргэн тала дайда суутайл хаяом. Саада захынь нюдэн хүсэжэ харанагүй. Гэртэ орожо Сандаг абын урда һуужа, эзэн Сэсэн хаанай даабариие аян замда ябажа дүүргэһэнээ үгэлөөд, Сэсэн хаанай үгэһэн үнэншэлгэ харуулба. Балсан эжы ерэжэ хараад ехэ урмашаһан тэмдэг

харуулба. «Сэрэнсүүдэ би ехэ баярые хүргэнэб, намайе эрэ хүн гэжэ тоолоод, урматайгаар хандажа ханаа сэдхэлым эдлээ. Бишье гансаардангүй ябахамни гэжэ ехэ урматай, зоригтой ябанаб. Аба эжыдээ үгэлөөб, тэдэмни баһал баяртайнууд. Сэрэнсүүгэй аба эжы хоёр бидэ хоёрой хоорондо хүндэлэн байхагүй гэжэ этигэнэб, минии бодол зүб гү?» – гэжэ гэрэй эзэн Сандагһаа эрын маягтайгаар асууба. Сандаг: «Энэмнэй дэлхэйн үеһөө үедэ байдаг мүнхын үйлэ хэрэг гээшэ, таа хоёрой бүтээхэ хэрэг, шиниихээр болог лэ даа». Шэмэрүүн Сандагай урда доро дохижо гурба дахин мүргэбэ. Сэрэнсүү энэ хөөрэлдөөнэй боложо байхые хаража байһанаа, аба, эжынгээ урда дохижо мүргэбэ. Сэрэнсүү Шэмэрүүн хоёр газар гаража, сүлөөдэ һуугаад хөөрэлдэнэд. Шэмэрүүн, Сэрэнсүүдэ хандажа, сагаа дэмыдэ гээхэгүйбди, энэ намартаа хорим түрээс хэхэбди. Мүнөө аба эжытээш зугаалдаад ошохоб. Намарай 9-хи һарын түрүүшын Дашаниматой үдэр шамаяа гэртээ

буулгахаб. Сэрэнсүү, Шэмэрүүниие тэбэришэбэ. Зай гэртэ ороё аба, эжытээш зугаалдахам. Шэмэрүүн Сандагай хажууда һуугаад, үгэ хэлэхэдэ болохо гү? – гэжэ асууба. Сандаг зай юун бэ? Шэмэрүүн, намда иимэ гүйлта байна. Би Сэрэнсүүгээ 9-хи һарын түрүүшын Дашаниматой үдэр шамаяа гэртээ буулгахаб.

– Болохо гү? Хоёр талын аба эжынерээ хэлсэхээр хурим түрэ хэлсээн баталагдаха. Минии, Сэрэнсүүгэй бодолоор үнгэрүү ехэ зугаатай найр хэхэнэй хэрэг үгы, энэниие эртэнһээ танда дуулганаб. – Энэ таатай, зохид шэнги гэжэ Сандаг хэлэнэ. Үглөөдэр эртүүр ябахаб. Дахяад сүлөө гарахада ерэхэб. Сэрэнсүү нүгөө гэртээ ошоё, – гэжэ Шэмэрүүниие абаад гараба. Сэрэнсүү үглөөгүүр эртэ бодожо, сайгаа шанажа, Шэмэрүүнээ бодхоожо, мориин асаруулаад, хоол барюулаад, мориндонь мордуулжа үдэшэбэ.

Сандаг һамгандаа хандажа: «Энэ хүбүүн өөрынгөө бодолые хэндэшье, булюулангүй бүтээхэ хүбүүн. Үхимнай энэ дэлхэй дээрэ эгээл

һайн һайхан дуратай хүндээ ошохонь, үхин түрэнһэндөө лэ баярлажа ябаг лэ, энээнээл түлөө үргэһэн байгаа бээбди». Балсан эжынь: Сэрэнсүү ажал хэхэдээ, арһашые элдэхэдээ, юумэшье оёходоо һайн – гэжэ нэмэжэ үгэлнэ. Алтан намарай, хонгор һайхан үдэр зохотын Зээрдэ азаргын угай газар дээрэ Сэсэн хаанай этигэмжэтэ хүн Шэмэрүүнэй хурим түрэ үнгэрбэ. Шэмэрүүнэй түхэрээн сагаан гэрһээ гал гуламтын утаа сэхэ өөдөө гаража, зэргэлээ айлуудые һонирхуулна. Сэргэлэн Шэмэрүүнэйхи гэжэ айл зондоо хүндэтэй гэр бүлэ боложо, Шэмэрүүнэй бодолгоор эхэтэсэ адли хүбүүн түрэжэ, үхибүүнэй шашхаха абьяан дуулдана.

Зэдэ голые XVI-хи зуун жэлэй эхээр дэлхэй дээрэ тодорүүлжа бии болгоһон хүнэй хуби заяан иигэжэ эхилээ һэн бэлэй.

ХИЛЭ ТАБИГДАБА

Зэдэ уһанай бии боложо хэдэн сая жэлэй үнгэрһэн сагта хэды шэнээн уһан урдажа Сэлэнгэ мүрэндэ орооб гэжэ хэн мэдэхэб даа.

(Үргэлжэлэлын удаадахи дугаарта)

Агууехэ Илалтын 76 жэл угтуулан

Эсэгэ Ороноо хамгаалгын дайнда Илалтын туйлагдаһаар 76 жэл тэмдэглэхэ гэжэ байнабди. Энэ үдэртэ зорюулагдан хаа хаанагүй олон тоото хэмжээнүүд эмхидхэгдэхэ түсэбтэй.

Захаамин хотодо майн 9-нэй үдэр «Вкус Победы» гэжэ нэрлэгдэһэн сэхэ хэмжээн болохонь. Нютагаархид, айлшад энэ үдэр олон тоото арадуудай эдэе хоол амсаха аргатай. Манай аймагта эбтэй эсгэйгээр хори гаран яһатан ажаһуудаг. Буряадууд, ородууд, татарнууд, немцүүд, армянууд, киргизүүд бии юм.

Мүнөө бэлэдхэл түлэг дундаа болоно. Ажаһуугшад, олзын хэрэг эрхи-

лэгшэд, эмхи зургаанууд хабаадаха урилга абанхай. Эдэнэр үндэһэн арадайнгаа эгээл хүндэтэй, эгээл амтатай эдэе хоол бэлдэжэ, тэрэнээ үргэнөөр дэлгээхэ, наймаалха болоно. Захааминай аймагтай экономикын талаар хүгжэлтын таһагай мэргэжэлтэдэй тэмдэглэһээр, буйлуулагдаһан эдэе хоол санитарна бүхы дүримүүдые баримталан бэлдэгдэжэ, наймаанда табигдаха ёһотой. Хабаа-

дагшад түрэл арадайнгаа заншалта хубсаһа үмдэнхэй, ёһо заншалаа баримталха болоно. Тусхай комиссиин гэшүүд ябажа, үзэмжэдэ табигдаһан эдэе хоолой дээжэдэнь хүртэжэ, дүн гаргаха даабаритай. Эгээл эрхимээр эдэе хоол бэлдэһэн хүндэ, эмхиндэ гол шан – хонин барюулагдаха. Үшөөшье сэнтэй бэлэгүүд, баярай бэшэгүүд үгтэхэ.

Дэнцэма ДОНОЕВА,
манай корр.

БУРЯАД-ОРОД ТОЛИ

арадай народный; **арадай баялиг** народное богатство; **арадай артист** народный артист.

арай едва, еле, с трудом, кое-как.

арайхан *уменьш.* от **арай** едва, лишь, еле; чуть-чуть.

арал остров; **хахад арал** полуостров.

аранга 1) помост, навес, подмости; вышка-помост (для охоты на диких зверей); 2) *уст.* помост (на который клали трупы людей или животных).

арангалха класть на помост, вышку.

арбаад около десяти.

арбаадтай около десяти лет (о возрасте).

арбагай растопыренный; лохматый.

арбаганаха размахивать, делать произвольные движения (о руках и ногах).

арбагануулха *допуст.* от **арбаганаха**, размахивать (руками, крыльями).

арбагануур 1. имеющий привычку размахивать руками; 2. *перен.* драчун.

арбагар 1) растопыренный; косматый, лохматый; 2) пушистый (о снеге).

С.М. БАБУШКИН «Буряад-ород толи»

Редакциин хаяг:
671950, Буряад Улас, Закаменск хото,
Ленинэй үйлэ, 42-дохи гэр.
Һарадаа хоёр дахин гарадаг һонин.
Хэһэг 300.
Индекс 59901.
Эмхидхэн байгуулагша:
Захааминай аймагтай захиргаан.

Редактор Д.А. Найданова,
суглуулан бүридхэжэ,
алдуунуудые заһагша, ризограф
дээрэ хэблэгшэ Э.В. Цыдемшилова.
Телефон, факс,
ород газетын редакторай: 4-46-32, 4-30-54
буряад газетын редакторай: 4-30-37
бухгалтерин – 4-31-61.

Хэблэлэй нэгэ хахад хуулаһан хэмжээтэй.
Толилогонуудга үгтэһэн тоо ба
баримтануудай, хүнэй, шотагай
нэрэнүүдэй зүб бурууда
авторнуудынь харюусалгатай.
Редакциин хараа үзэл авторнуудай
һанал бодолтой зохилдонги
бэшэ байжа магад.